

KUGLER JÓZSEF:

A régiótörténet-írás néhány kérdése a Kárpát-medence régiói sorozat kapcsán

A Regionális Kutatások Központja 2003-ban indította el a Kárpát-medence régiói sorozatát azzal a céllal, hogy feltárja, e természetföldrajzi nagytáj miként integrálódhat gazdasági nagytérségként az egyre inkább meghatározóvá váló világ gazdasági pólus, az Európai Unió térszerkezeti rendszerébe. Földrajzi fekvése mellett, a Kárpát-medencét történelmi tradíciói is alkalmassá tehetik erre a feladatra, mivel már az elmúlt évszázadok (évezred) alatt is közvetítő szerepet töltött be a kontinens fejlettebb nyugati és a fejletlenebb keleti-délkeleti országai (térségei) között (Szűcs J. 1983). Itt található ugyanis az európai szellemiséget meghatározó nyugati és keleti kereszténység, a középkori és koraujkori építészet emlékei (gótika, reneszánsz, barokk, klasszicizmus) éppúgy e térség sajátjai, min: az ortodox templomok vagy balkáni népi építészet még fellelhető darabjai. Továbbá a formálódó régióközpontok is részben a táj medencejellegéből, részben pedig a történelmi tradíciókból adódóan nagyobb részt a Kárpátok által közrezárt vidékeken alakították ki vonzáskörzeteiket az elmúlt századokban. A sorozat céljaként fogalmazódott meg többek között még az is, hogy a regionális tudomány alkalmazását, kutatási módszereit meghonosítsa a határon túli magyar tudományos életben, ezért lehetőség szerint határon túli fiatal szakembereket is bevontak a munkába és egyúttal a továbbképzésbe.

Kontinensünk nyugati felében, az Európai Unió által összefogott egyre erősödő gazdasági térben az elmúlt évtizedekben mélyreható változások mentek végbe. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy az országhatárok elválasztó szerepe, amely Európa e szerencsésebbnek mondott felében is hosszú ideig érvényesült – példaként említhető a német–francia határ – fokozatosan vesztett jelentőségéből, és az unión belül olyan jelentős gazdasági nagytérségek (erőközpontok) alakulhattak ki, amelyek országhatárokon is átívelnek, mégpedig úgy, hogy azok a nemzetállamok területi szuverenitását legfeljebb csak kis mértékben nyirbálták meg. Az egyik ilyen erőközpont a Földközi-tenger spanyolországi, franciaországi és olaszországi gyorsan fejlődő régióit fogja össze, a másik pedig Dél-Angliából indul ki, és a Benelux- államok, Franciaország, Németország, Svájc, valamint Észak-Olaszország határ menti területei (régiói) kapcsolódnak hozzá, noha Svájc, mint közel két évszázados történelme során máskor is előfordult, éppen egyik „szétszakadási” periódusát próbálja meg túlélni. A régiók, főként pedig az egyes térségekben élők regionális tudatának erősödése, a központi államhatalomtól való függetlenedési törekvések, – mint azt a belga, a spanyol vagy akár az olasz példa is jelzi, – átmenetileg vezethet ugyan a szeparatista tendenciák erősödéséhez. A belső ellentétekkel azonban mind ez ideig sikeresen megbirkóztak az érintett államok, és a más-más országhoz tartozó szomszédos régiók együttműködése a formálódó gazdasági erőközpontok teljesítménye sem szenvedett csorbát, az unió integráció hajtóerői fennmaradhattak.

Kissé talán csóválhatják fejüket a Magyarországgal szomszédos államok szakemberei is. Miről is lehet itt megint szó, gondolhatják, talán a magyar szupremácia vagy a magyar irredentizmus új megjelenési formája ütötte fel ismét fejét. Az egymásról szerzett sokszor keserű történelmi tapasztalataink, az évszázados szembenállás talán kölcsönös gyanakvással tölthet el bennünket. Mégis a nyugat-európai változások, az államok és nemzetek kölcsönös kiengesztelődésének példája, a gazdasági hatékonyság közös gondolkodásra kell, hogy ösztönözze a feleket, a folytonos viták és nézeteltérések közepette is. A Kárpát-medence, mint földrajzi egység, és mint nagyobb kiterjedésű történelmi régió is kedvező lehetőséget kínál a regionális együttműködésre vagy akár a területi kiegyenlítődésre, mégpedig

úgy, hogy a jelenlegi országhatárok változatlanok maradnának, elválasztó szerepük azonban jelentősen csökkenne (Horváth Gy. 2005).

Az ipari forradalom kibontakozása a Kárpát-medencében az 1848/49-től vette kezdetét, a magyar szabadságharc sorsát ugyan megpecsételte a túlerő, a feudalizmus felszámolását azonban már nem lehetett elodáztatni. A kiegyezés pedig nyugodt politikai keretet teremtett az immár Osztrák-Magyar Monarchiaként ismertté váló államalakulat számára. A gyorsütemű gazdasági fejlődés eredményei, annak területi kihatásai is hozzájárultak ahhoz, hogy körvonalazódjanak az államkerten belül a régiók (Gulyás L. 2002). A fejlődés főként a nehézipari térségeket (szénbányászat, kohászat) és részben a monarchia piacait ellátó agrárvidékeket érintette, mindenek előtt azonban a főváros centrum- és hajtóerő-szerepe erősödött meg (Berend-Ránki 1976). Magyarországon a dualizmus kori közigazgatási átszervezés után is megyék jelentették a legfontosabb közigazgatási egységeket, és a vármegyei rendszerbe illesztették bele a korábbi szabadalmas területeket is, a megyehatárok többsége azonban nem tükrözte a városok, a közigazgatási és gazdasági központok által kialakított vonzáskörzeteket, és területi kiterjedésüket illetően is jelentős eltérések mutatkoztak (Hajdú Z. 2001). Ugyanakkor vannak már jelei annak is, hogy igazgatási-területszervezési céllal több megyét összefogó „regionális” egységeket is létrehoztak, mint például a vasút- és postaigazgatások, tanfelügyelőségek vagy a katonai és belügyi igazgatás esetén (csendőrkerületek). Földrajzi fekvésük alapján a népszámlálási statisztikák közreadása is jelzett valamiféle regionális szemléletet. A történelmi Magyarország felbomlásával a Kárpát-medence formálódó regionális szerkezete nagymértékben átalakult, amit az új országhatárok elválasztó szerepe és főként az egyes államok centralizációs törekvései is erősítettek (Gulyás L. 2005).

Mivel valódi régiók az elmúlt évszázadok során nem alakultak ki a történelmi Magyarországon, így a régiótörténet-írás, mint tudományos diszciplína sem teremtődhetett meg. Mégis akadnak olyan szintetizáló munkánk, amelyek legalább valamelyest példaként szolgálhatnak. Mindenekelőtt a Borovszky Samu (1910) szerkesztésében megjelent Magyarország vármegyei sorozat érdemel említést, amelyek főként a kiegyezést követő évtizedek változásainak leírása, a közel félévszázados fejlődés eredményeinek közzé tétele a dualizmus kori megyehatárok között. Alapos statisztikai elemzés, a maga korában igen korszerű adattár, áttekintő megye (tér-ség)ismertetés. Így egyebek mellett a természeti viszonyok és a települések mellett a gazdasági élet részletes ágazatok szerinti bemutatását is elvégezték a szerzők. A térségi (megyei) sajátosságok kiemelése vagy országos eseményekhez, trendekhez való viszonyítása inkább csak alkalmasszerűen fordul elő. Kogutowicz Károly (1930) munkáját leginkább a geográfiai szakirodalom tartja példaértékűnek. A szerző a Kárpát-medencét jól elkülönülő természeti tájai és az ott élő ember tájalkalító tevékenysége nyomán kívánta sokoldalúan bemutatni. Így nagyobb tájegységként veszi figyelembe a Dunántúlt és a Kisalföldet, a Nagyalföldet, a Felföldeket, Erdélyt valamint Horvátországot és a Tengeremelléket.

A Kárpát-medence régiói sorozat esetében az egyes kötetek térségi határainak kialakításakor természetesen a jelenlegi országhatárokat vették alapul a szerkesztők, mivel a jelenlegi államkeretek természetesen meghatározók. Így a mai Magyarországon kívüli Kárpát-medencei térségek esetében a következő felosztás mellett döntöttek: Dél-Szlovákia egy kötetben került bemutatásra, hivatalosan ugyan az országban négy fejlesztési régiót (Pozsony, Nyugat-, Közép- és Kelet-Szlovákia) hoztak létre, mindegyik régióknak azonban a Magyarországgal szomszédos területei kaptak nagyobb figyelmet. Kárpátalja is önálló kötetként szerepel, amit részben területi kiterjedése és népességszáma, valamint az elmúlt évtizedek sajátos történelmi fejlődési pályája is alátámaszt. Erdély esetében hozzászámítva a Partiumot is, a három kötetbe történő rendezést találták optimálisnak. A Székelyföld mellett, amelynek határa igazodik a jelenlegi közigazgatási beosztáshoz, Dél-Erdélyt és Északnyugat-Erdélyt foglalja össze külön-külön kötet, részben alkalmazkodva a romániai régiók határaihoz is. A Székelyföld önálló ré-

gióként való megjelenítését részben földrajzi fekvése, részben pedig történelmi múltja indokolja. Évszázadokon keresztül a székelyek által lakott vidék szabadalmas területként integrálódott a középkori államkeretbe, és az évszázadok során kialakult egyfajta sajátos székelytudat is, ami segítheti a régiós tudat megerősödését is. A Vajdaság mindenképpen önálló régió, hiszen csaknem egyedüli olyan Kárpát-medencei térség, amelyik az elmúlt évtizedek (hetvenes-nyolcvanas évek) alatt jelentős önállóságot vívott ki magának, jóllehet a Jugoszlávia felbomlását követő években éppen a szerb centralizációs törekvések erősödtek meg a maradék a délszláv államterületen. Végül Horvátország, Szlovénia és a Várvidék (Burgenland) határ menti térségeinek bemutatása is egy kötetet tölthet meg, jóllehet Horvátország területi kiterjedése, történelmi tradíciói alapján egy sajátos önálló Kárpát-medencei történelmi régióként is értelmezhető. A magyarországi kötetetek is természetesen egy-egy régióval foglalkoznak. Így áll össze tehát a sorozat tervezett 14 kötete.

Az egyik igen fontos szerkesztési alapkérdés volt, hogy milyen súllyal szerepeljen az egyes kötetekben a régiótörténet, és mely időszakot, milyen terjedelemben foglalja magában. Mindezeknek az elvárásoknak pedig úgy kellett eleget tenni, hogy a szerkesztői célkitűzéssel összhangban az olvasó minél szélesebb és sokoldalúbb tájékoztatást kapjon a térségről (régioról), főként annak jelenéről és a fejlődés várható irányáról, a szomszédos régiók közötti kapcsolatokról, egyáltalán a régióépítésről. A történeti bevezető rész tehát e célt vállalta fel, vagyis a rendelkezésre álló feldolgozások, kézikönyvek, történeti-gazdaságtörténeti munkák és a statisztikai adatbázis alapján 2–3 ív terjedelmű összefoglalót adni. Az időtávlatokat tekintve pedig elsősorban a modernizációs időszakra, az 1848/49 és 1989/90 közötti évtizedekre helyezve a hangsúlyt. Külön is kiemelve az államfordulatok, a határváltozások diktálta új feltételeket. A történeti részeknek is érinteni kellett a térség társadalmi-gazdasági átrétegződési folyamatát, a településhálózati és demográfiai változásokat, az infrastrukturális fejlődést, és a tér átalakulását, a belső és külső térkapcsolatokat. Természetesen a történeti fejezetek szerzői egyéni érdeklődésüknek is teret engedhettek az összefoglalók megírásakor. A magyarországi kötetek esetében az elsőként megjelent déldunántúli volt a minta. Horváth Gy. (2006) a modernizációs folyamatok bemutatására, a közlekedés- és infrastruktúra-fejlesztések eredményeire helyezte a hangsúlyt, megállapítva ugyanakkor azt is, hogy ezek a folyamatok más Kárpát-medencei térségekkel összehasonlítva jobbra csak mérsékelt fejlődést eredményeztek. Többé-kevésbé hasonló szempontok alapján készült el a Nyugat-magyarországi régió közelmúltjának, az 1867 utáni változásainak elemzése is (Honvári J. 2007). A Kárpát-medence határon túli térségeivel foglalkozó történeti tanulmányok szerzői is többé-kevésbé megfogadták a vázolt elveket. A Székelyföld esetében igen hasznosnak bizonyult a székelység középkori és korai újkorai történetére vonatkozó kiegészítés (Kánya J. 2003), míg az északnyugat-erdélyi kötetben jobbra csak a 1918/19 utáni államfordulat okozta térségbeli változásokat ismerhettük meg (Báthory L. 2006). A Dél-Szlovákiával és a Vajdasággal foglalkozó kötet pedig a hazai és a határon túli olvasóközönség történelmi ismereteit jelentősen bővíti, mivel nemcsak az utóbbi másfél évszázad eseményei, hanem ezeréves vagy annál is régebbi történések, illetve azok elemzése is helyet kapnak benne (Gál Z.–Roskó P.–Schmidt A. 2004, Gulyás L. 2007).

Összességében megállapítható, hogy a Kárpát-medence régiói sorozat eddig megjelent kötetjeinek történeti bevezető részei az első honi régiótörténet-írási próbálkozásokat jelzik. Az idő rövidsége és a korábbi időszakban elmaradt történeti-térségi kutatások hiánya miatt többnyire csak az országos eseményeket, folyamatokat feltáró, illetve a helyi (települési, megyei, kistérségi) jelenségeket taglaló szakirodalom állt a szerzők rendelkezésére, akik ezeket felhasználva tárták fel a múltra vonatkozó területi-térségi összefüggéseket. A régiótörténet-írás remélhetőleg ezzel a lépéssel további ösztönzést nyerhet részben a kutatások, részben pedig a módszertani megújulás terén is.

ABSTRACT

Some questions about the region-historiography in relation to the Regions of the Carpathian Basin

The Hungarian Academy of Science Centre of Regional Studies started its Carpathian Basin Regions series in 2003 with the aim of revealing how this economic region could integrate into the spatial system of the EU. The series present in each volume a region according to uniformed editorship in order to get to know the past, present and the future of the area even more perfectly. The historical part is organically involved in each volume. The authors took the first step for creating the missing Hungarian region-historiography.

Felhasznált irodalom

- Báthory Lajos** (2006): Északnyugat-Erdély gazdasági és társadalmi helyzete 1918–1989 között. In: Északnyugat-Erdély. (Szerk.: Horváth Gyula) MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó. Pécs–Budapest, 27–58. o. (Kárpát-medence régiói 4.)
- Berend T. Iván–Ránki György** (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Borovszky Samu** (szerk.) (1910): Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye I–II. OMT, Budapest.
- Gál Zoltán–Roskó Péter–Schmidt Andrea** (2004): A Felvidék története. In: Déli-Szlovákia (szerk. Horváth Gyula) MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 27–81. o. (Kárpát-medence régiói 2.)
- Gulyás László** (2002): Az Osztrák–Magyar Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve, Pécs, 168–188. old.
- Gulyás László** (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt., Budapest.
- Gulyás László** (2007): Történeti áttekintés. In: Vajdaság (Szerk.: Nagy Imre) MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 76–149. o. (Kárpát-medence régiói 7.)
- Hajdú Zoltán** (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Honvári János** (2007): A nyugati periféria történeti folyamatai. In: Nyugat-Dunántúl. (szerk.: Rechnitzer János) MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 21–55. o. (Kárpát-medence régiói 5.)
- Horváth Gyula** (2005): A Kárpát-medencei régiók közös kohéziós politikájáról. In: Közelítések – A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az Európai Unió keleti peremén (szerk.: Baranyi Béla) MTA Regionális Kutatások Központja, Debrecen, 13–28. o.
- Horváth Gyula** (2006): A lassú fejlődés történeti folyamatai a Dél-Dunántúlon. In: Dél-Dunántúl. (szerk.: Hajdú Zoltán). MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 27–62. o. (Kárpát-medence régiói 3.)
- Kánya József** (2003): Történeti áttekintés. In: Székelyföld. (Szerk.: Horváth Gyula) MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 27–65. o. (Kárpát-medence régiói 1.)
- Kogutowicz Károly** (1930): Dunántúl és Kislétföld írásban és képen I–II. Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Földrajzi Intézete, Szeged.
- Szűcs Jenő** (1983): Vázlatok Európa három történeti régiójáról. Magvető Kiadó, Budapest. (Gyorsuló idő).
- Tóth József** (1996): A regionális fejlődés kezdetei és mai problémái a Kárpát-medencében. In: Határon innen – határon túl. Nemzetközi földrajzi tudományos konferencia. (Szerk.: Pál Ágnes–Szónokyné Ancsin Gabriella.) József Attila Tudományegyetem, Szeged, 27–44. o.